

DAVR ADABIYOTIDA AMIR UMARXON FENOMENI

Juraboev Otabek

O‘zR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi direktor o‘rinbosari,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

E-mail: atabekrj@gmail.com

ABSTRACT

The article talks about the role of the Kokand Khan and the talented poet Amir Umarxan in Uzbek literature of the 19th century. Examples are given that he is an organizer of the literary environment, a major representative and one of the brightest literary figures of that time, and a skilled lyricist. The classification is presented with the help of various examples and facts.

Keywords: Amir Umarxan, Kokand, literary environment, poem, manuscript.

ANNOTATSIYA

Maqolada Qo‘qon xoni va iste‘dodli shoir Amir Umarxonning XIX asr o‘zbek adabiyotida tutgan o‘rni haqida so‘z boradi. Uning adabiy muhit tashkilotchisi, davr adabiyotining katta namoyandasi va yorqin siymolaridan biri bo‘lgan mahoratli lirik shoir ekanligi haqida dalillar keltirilgan. Turli misollar va faktlar yordamida klassifikatsiya taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar. Amir Umarxon, Qo‘qon, adabiy muhit, she‘r, qo‘lyozma.

“Fenomen” so‘zi yunoncha (φαινόμενον) bo‘lib – “paydo bo‘lish”, “hodisa” ma‘nolarini anglatadi. Aniq fanlarda atama sifatida “kuzatiladigan hodisa” mazmunini bersa, ijtimoiyotda ko‘proq “favqulodda paydo bo‘lgan, odatiy bo‘lmagan hodisa” tarzida ham ifoda etiladi. Demak, badiiy adabiyotda ham har bir davr va davrlar uchun favqulodda iste‘dodli va keng ko‘lamdagi ijokorlarni fenomen deyish o‘rinli. Yoki, boshqacharoq qilib aytganda, o‘z davri uchun ideal ijodkor. Bunday ijodkorlarning asarlari keng miqyosda o‘qilishi bilan birga, ularning shaxsi ham ma‘lum ma‘noda ardoqqa ega bo‘ladi. Rus adabiyotshunosi M.Pozdnevga ko‘ra: “Самое широкое определение творчества – это деятельность, в которой сказывается личность” (Позднев, 2008: 10).

Zikr etilgan masalaga Qo‘qon adabiy muhitida ta‘sir doirasi ko‘proq va kuchliroq bo‘lgan Amir (Amiriy) misolida to‘xtalsak. O‘z davrining eng yorqin ijodkori va ijodiy muhit tashkilotchisi bo‘lgan xon va shoir Muhammad Said Amir Umarxonning (1787-1822) davr adabiyoti uchun fenomenbo‘lmog‘iga bir qancha sabablarbor edi.

Keng ko‘lamdagi va yorqin ijodkorlarga boy adabiy muhitning esa o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib qolmasligi, sharoitva zaminning hozirigidan tashqari yana kuchli bir adabiy ta’sir yoxud ijodiy inersiya ham lozimligi ma’lum. Muhit uchun namunali ijodkorlarning asarlari ham o‘ziga xos ravishda tashviq qilinmog‘i va o‘rnak bo‘lmog‘i zarur.

Amir Umarxon nomi bilan bevosita bog‘liq Qo‘qon adabiy muhiti XIX asrning birinchi yarmida o‘ziga xos bo‘lib, bu ilmiy-madaniy muhit ko‘p jihatlari bilan boshqalardan ajralib turadi. Uning boshida shubhasiz ma’rifatparvar Umarxon bo‘lib, u ilm, madaniyat, san’at, adabiyot, turli kasb-hunarlarining rivojiga katta e’tibor berdi, madrasalarda o‘qish-o‘qitish ishlarini yaxshilanishi va turli hunar maktablarining ochilishiga diqqat qildi. U o‘z atrofiga 70 dan ortiq shoir yig‘ib, ularga ijod qilish imkoniyatini yaratgan. Saroyida esa tez-tez she’riy majlislar, nafis suhbatlar, ilmiy bahslar uyushtirib turgan. “Umarxon asri Farg‘onaning eng obod, ilm va fazl taraqqiy etgan; atrof jonibdagi viloyat va mamlakatlardan Umarxonning avsofi hamidasini eshitgan ulamo va fuzalo va shuarolar jam’ bo‘lub, ilmu fazl rivoj topgan edi” (Мирзо Олим, 2008: 90).

Aniqlik uchun, Umarxon tashkil etgan adabiy muhit va uning ta’siri o‘zbek mumtoz adabiyoti rivojiga sezilarli ta’sir o‘tkazgani haqida o‘sha davrga nisbatan yaqinroq bo‘lgan ayrim olimlar fikrlarini keltirsak. Prof. Abdurauf Fitrat uni alohida “Umarxon poetika maktabi” desa, Miyon Buzruk Solihov “Oltin beshik davri adabiyoti” deb ataydi; Sadridin Ayniy esa “turkiy she’riyat Navoiydan keyin Umarxon davrida ikkinchi marta yuqori cho‘qqiga chiqdi” deya ta’kidlaydi. Vadud Mahmud “Bu kungi she’rlarimiz va san’atkorlarimiz” maqolasida Amir Umarxonni “Ilohiy tarannumlar sohibi” deya ta’rif etadi. V.Mahmudgacha va undan keyin ham Umarxon she’riyatiga bunday ajib va balandmaqom baho berilmagan. Unda V.Mahmud yangi o‘zbek she’riyatiga, to‘la ma’noda, mumtoz she’riyatimiz maktab bo‘la olishini uqdirgan va o‘z qarashlarini Amiriy nazmi bilan asoslashga tortinmagan. U “Sharq turk she’rining ikkinchi oltun davri boshlig‘i bo‘lg‘on Umarxon”, deya yuksak baho beradi. Shu bilan birga, sobiq mustabid sovet davri adabiyotshunosligi ayni Umarxon va uning atrofidagi adabiyotni “feodal-klerikal” deya ayovsiz tanqid qilayotgan paytlarda Kolumbiya universitetining olimasi S.S.Netleton Umarxon Qo‘qonni o‘z davrining Markaziy Osiyodagi ham iqtisodiy, ham madaniy jihatdan ilg‘or o‘lkaga aylantirganini ta’kidlagan edi (Netleton, 1981-82). Vaqtlar o‘tib, istiqloldan so‘ng bu borada ahvol jiddiy o‘zgardi. Birgina, 2017 yil o‘tkazilgan “Amiriy va Qo‘qon adabiy muhiti” mavzusidagi ilmiy-amaliy anjumanda ham ko‘plab yaxshi e’tiroflar berilgan.

Ko‘p yillik kuzatishimiz va bu boradagi tadqiqotlardan xulosa qilib, Amir Umarxon adabiy fenomenini quyidagi faktorlarda ko‘rish mumkin:

I. Amir Umarxonning bevosita topshirig‘i yoki taklifi bilan yaratilgan adabiy manbalar.

Xon topshirig‘i va homiyligi bilan bir necha nodir asarlar yaratilib, milliy tarixnavislik va adabiyotimiz xazinasidan munosib o‘rin oldi. Jumladan, Abdulkarim Fazliy, Mushrif va Xotifning birgalikda yaratgan “Majmuai shoironi Umarxoniy” tazkirasi, Fazliyning “Umarnoma” tarixiy masnaviysi, Mushrifning “Shohnomai Nusratpayom”, Gulxaniyning “Zarbulmasal” asari shular jumlasidandir. Ulardan “Majmuai shoiron” va “Zarbulmasal” alohida ajralib turadi.

“Majmuai shoironi Umarxoniy” tazkirasida yuzdan ortiq shoirning she‘rlari, yetmishdan ortiq ijodkor haqida ma‘lumot va ularning Umarxon she‘rlariga naziralari o‘rin olgan. Bu asar o‘zbek va fors tilida bo‘lib, nazm bilan yozilgan yagona tazkiradir. “Zarbulmasal” esa o‘zbek nasrining noyob namunalaridan bo‘lib, bu janrda yaratilgan jahondagi boshqa asarlar tenglasha oladigan unikal manbadir.

Ana shunday noyob manbalardan yana biri “Muhabbatnoma” qo‘lyozmasi hij. 1234 (mil. 1818-19) yil Amir Umarxonning buyrug‘i bilan to‘rt xattot (Tursun Muhammad, Mirzo Rahimqul, Muhammad Yusuf va Bobo Mir Mirzo) tomonidan Qo‘qon shahrida kitobat qilingan (Juraboev, 2011: 45-56). Bu haqda va umuman qo‘lyozmaning yaratilishi, uning ustida kimlar ishlagani va kotiblaru lavhsoz rassomlar haqida batafsil ma‘lumot qo‘lyozmaning 476^a-478^a varaqlaridagi xotima qismida bayon etilgan.

“Ul sulton-us-salotin olinishoni gardunmador va ul podshahi javonbaxt ma‘dalatosor va shahriyori Jamjohi Sulaymonviqor va shahanshoi Skandarmakon hazrati Sayyid Muhammad Umar Bahodurxon domi iqbola va shavkata humoyun alqobida va sharaflig avsofi xitobidakim donishmand ulamolar va xiradmand fuzalo va shuarolar rasoilu qasoid tartibig‘a shug‘l etar erdilar. Behishtosor mahfilda va firdavsi oliymisol majlisida mo‘tabar devonlardin o‘zga va e‘tibor safhalar g‘ayri nima o‘qulmas va bo‘lmas erdi. Ul hazratning kimyoasar nazarikim rahamatosorini masdaridur; anvori adolat matla‘i va ayn-ul-kamol sarchashmasini manba‘i erdi... shul soat farmoni oliy sudur topib davlati janobidag‘i bir necha munshiylarkim har birlari Mir Ali va Mir Imodi zamondurlar, ularning oralaridin to‘rt javohirraqam va atorudqalamkim davron dabrisonini sehrkor va mo‘jiznigoridurlar; intixob qilib buyurdikim bu to‘rt devoni mutafarriqa va murattabu marbut yozilib har qaysisi o‘z mahalida voqye’ bo‘lub anjom va intizom tobqay...

Nazm:

Amir-al-muslimin, Doroi davron

Ki, bordur barcha sultonlarg‘a sulton.

Turkiy shahlarni oliyqadr shohi,

Muxallad bo‘lg‘ay iqboli ilohi.

Zamona ahli insofig'a foxir,
Xaloyiq adlidin osudaxotir.
Adolat mulkini farmonravosi,
Jalolat shahrini kishvarkushosi....
Yozildi to'rt devoni Navoyi,
Ki bo'ldi bir mujallad ichra joyi.
Yana ikisi Lutfiyu Fuzuliy,
Ki bo'lmish ahli donishni qabuli.
Bale bu olti devoni kiromi,
"Muhabbatnoma" yanglig' bo'ldi nomi..."

II. Amir Umarxonni ustoz va homiy sifatida ko'rilishi.

Mazkur muhitda yetishib chiqqan o'nlab iste'dodli ijodkorlar mumtoz adabiyotimiz xazinasini o'zlarining asarlari bilan boyitish bilan birga Umarxonni shoir sifatida o'zlariga ideal yoki ustoz deya bilardilar.

Amiriyning devoni debochasida she'r yozishi va ularning yon-atrofdagilarga manzur bo'lishi haqida kamtarlik bilan shunday yozadi: «...Va chun har abyot xayol dafinasidin terib, har nazm javharin andesha xazinasidin chiqorib zohir qilur erdim. Fi-alhol, atorud qalam muharrirlari kitob silkina chekar erdilar. To andak fursatda varaq poralar yuzi to'ldi va ul musavvadalarni yig'ishtirub, ag'yordin pinhon tutub, juzvdon ganjinasida yoshurur erdim. Va gohi bir oz g'azalkim mulozimlar arosida mashhur bo'lub qolur erdi, nohidnavo parital'atlar yod olib, nishod majlisida o'qub, sururi ohangi birla mutarannum bo'lur erdilar. Va ushshoqlar ul navo zamzamasi samo'idin huzur topib, ruh g'izosi aytar erdilar. Ammo ajzolari jam' qilmoq xayolim go'shasida yo'q erdi. Bir kun huzuri majlisda zakiytab' zufununlarkim, so'z guharlarin sarroflari erdilar, bir necha abyotlarimni bulbulnavo gulchehralar surudin istimo' qilib, haz topib, o'z joylaridin turub, qo'l qovushturub iltimos qildilarkim, hazratlaridin ruxsati oliy muyassar bo'lsa, bu shahvori guharlarkim ajzo sahfalarda parishondur, devon silkida muntazam bo'lsa, qaysi g'azal o'z bahrida tartib birla bitilsa, lozimi bal-alzam ko'runur. Nechukkim, kalom ul-mulk muluk ul-kalomdur. Mabodo, gul avroqlaridek havodis tundbodidin sochilib zoe' bo'lg'ay, deb tazarru' qildilar...»

Haqiqatan, Umarxon she'riyati o'zining salmog'i, mavzular ko'lami va badiiy jozibasi bilan nafaqat zamondosh balki, keyingi avlod ijodkorlarni ham o'ziga jalb etib kelgan. Akmal, Fazliy, Ado, Vazir, Xijlat, G'oziy, Mushrif, Maxmur, Xotif, Nola, Hoziq, Ma'dan, Nodira, Uvaysiykabi o'nlab shoirlar Amiriy g'azallariga taqlid qilib, nazira va tatabbu'lar qilishgan. "Majmuai shoiron" tazkirasining o'zida bunday naziralarning oltmishdan ortig'i keltiriladi. Misol uchun, "Ey niholi sarvqaddi gulbuni bog'i safo..." deya boshlanuvchi Amiriy g'azalining o'ziga yigirmadan ziyod tatabbu' qilingan. Bu esa o'z navbatida, Amiriy boshqa zamondoshlarga o'rnak va o'rganishga

arzigulik asarlar yaratganidan dalolatdir.

Umarxon she'riyatidagi o'ziga xoslik, original o'xshatishlar va ma'nolar rang-barangligidan ta'sirlangan ko'plab shoirlar qatori "malikush-shuaro" nomini olgan Fazliy "Majmuai shoiron"da yozadi:

Maoniy yuzidin ko'tardi g'ubor,
Haqiqatni qildi Amir oshkor.
Bu ma'niga el iktifo qildilar,
O'qub bu g'azalni duo qildilar...

Ya'ni, Amir she'rlari o'z haqiqiyliги bilan ma'nolar yuziga qo'ngan g'ubor (chang)larni ko'tardi va she'r qanday bo'lishi kerakligi haqidagi haqiqatini oshkor qildi. Bu ma'nolarni tushungan adabiyot ahliga uning duo bilan o'qiladigan g'azallari kifoya qildi.

Yoki, Xijlat Amirga bir nazirasida uning shoirona lutfini e'tirof qiladi:
Qamug' nozikado erdi Xijlat podshoh lutfi,
Aning nozuk xayolin fitrati idroka do'ndurdi.

Bu kabi ehtirom va samimiy e'tirof namunalarini boshqa ijodkorlarda ham ko'rish mumkin.

Umarxonning turmush o'rtog'i Nodira ijodiy merosini yuzaga kelishida ham bevosita uning xizmatini ta'kidlash lozim. Chunki, shoiraning xotirlashicha unga she'riyatning nozik jihatlari va qoidalarini Umarxonning o'zi o'rgatgan va ustozlik qilgan. Bu o'rinda Nodira devoni debochasidagi quyidagi parcha o'rinli:

"... Men ham alar (Umarxon) mutobaatida nazm uslubidin bahra topib "as-suhbatu muassiratun" (ta'sirli suhbat) natijasi birla kam-kam she'r qonunidin xabardor bo'lub, goho bir misra' va goh biror bayt taqlid birla aytur erdim. Hazrat (Umarxon) ba'zi nuqsonlarig'a isloh berib mavzun va murassa' qilur erdilar. To andak fursatda ash'or qoidalarig'a muvosanat paydo qildim, to nazm fununig'a mohir va mazmun sehrida sohir bo'ldim. Ersa goho hazrat (Umarxon) ba'zi toza mazmunlardan bir misra' birla savol tariqasida so'rar erdilar, filfavr oxiri misra' birla javob aytur erdim va tabiatlarini xush qilur erdim. Biri budurkim, bir kun savol qildilarki, misra':

- Nega arbobi xirad ahli junundin ori bor?

Javob aydimki, misra':

- Kim bular uryon, alarning jubbau dastori bor..."

Umarxonning bevaqt vafotidan so'ng Nodira ijodida Umarxonga bag'ishlangan she'rlar paydo bo'ldi. Ular turli janrlarda bo'lsa-da firoqnoma xarakteridagi asarlardir. Hattoki, alohida "Firoqnoma" nomli manzuma ham bor. Ularda Umarxon siymosi shavkatli xon, adolatli hukmdor va vafodor yor o'laroq tasvirlangan.

Jovidon jannatda bo'lg'ay hazrati sulton Umar,
Bor erdi Farg'ona mulkida amiri mo'tabar...

kabi misralarda Amir Umarxon yodga olingan va Nodira bir umr unga sadoqat saqlagan, o'z she'riyatida muhabbat va vafo ohanglari tarannum etgan.

Umarxon zamondoshlaridan bo'lmish Mahzun esa uning nomiga bir muvashshah-g'azal bitgan. Quyida u birinchi marta e'lon qilinmoqda (ЎзР ФА Давлат адабиёт музейи. Фурқат архиви, Фурқат баёзи. 91^{a-б} варақлар):

Adadsiz umr bersun, bazmingga bizlarni shodob et,
Ko'runsa har jigarpora tarahhum ila odob et.

Maqomi Umar bebunyoddur, o'tgil tamonnodin,
Karam daryosig'a oshiq elin lutf ila g'arqob et.

Rivoji davlati husning ko'rub zoil o'lur aqlim,
Sariq guldek agar yalg'on desam, bag'rimni zardob et.

Xumori nargising ko'rgach ki, jon ko'ngluma zor aylab,
Demishmankim, ketarman ishqning bag'rig'a girdob et.

Asiring o'lg'ali qo'ysam qadam oshub ila jono,
Bahaqqi sebi surxing, shum raqib ko'ksini xunob et.

Nasime kelsa vaslingdin tarabdin degayman har dam
Kel ey, ahli muhabbat bu shahi o'zinga ahbob et.

Qilibman bayt aro tavqye' sani bir harf nomingni,
Umidi mo'jiz Mahzun budur – zulmingni noyob et.

G'azalning olti bayti avvalidagi harflar yig'idisidan "Umarxon" ismi kelib chiqadi. Qizig'i shundaki, xonga nisbatan "odob et", "ahbob et" va qolaversa "zulmingni noyob et" deya murojaat qilingan. Bu esa o'z navbatida o'sha davrdagi hukmdor (Umarxon) tarafidan shuaroga nisbatan demokratik yondashuvni ham ko'rsatadi. Aks taqdirda, uning atrfida bo'lgan shoirlardan hisoblanuvchi Mahzun bu tariqa yoza olmas edi.

Umarxon vafotidan so'ng esa uning odil hukmdor va ezgu xislatli inson ekanligini ta'rif etgan yana boshqa ko'plab she'riy ta'rixlar, manzumalar yaratildi. Masalan, Xijlat, Hoziq, Fazliy, Ado, Vazir, Xotif, Qori Qunduziy kabi shoirlarning ta'rixlari ma'lum. Abdurahmon Mirzo esa maxsus marsiya yozib Nodiraga taqdim etgan.

Sobiq mustabid sovet davrida go'yoki Umarxonga qarshi qo'yilgan oppozitsiyadagi shoirlardan bo'lmish Maxmurning saqlanib qolgan birgina majmuasida Umarxonga bag'ishlangan sakkizta she'ri mavjud (ЎзР ФА Давлат

адабиёт музейи фонди. 709 рақамли қўлёзма). Birinchisi – “Dar madhi hazrati Umar Sul-ton” qasidasi shunday boshlanadi:

Bihamdillah Xalloqi kavni makon,
Qilib bizni mamluki sohibqiron.
Jahondor Said Umar podshoh,
Falak qadar Sul-ton getipano-h...

Yana “Qasida dar vasfi Umar Sul-ton”, “Madhi digar dar sifati xoqoni adolat...”, “Muxammasi dar madhi amiral-muslimin Said Umar Sul-ton”, “Qasidai bahoriy Umarxoniy”, “Muxammasi batarixi vafoti Said Umar Sul-ton”, “Dar madhi hazrati Said Umar Sul-ton”, “Dar madhi Said Amir Umarxon behishiston” nomli she’rlar bor.

Shu kunga qadar bu asarlarning hiech biri tadqiq etilmagan va e’lon qilinmagan. Shuningdek, yana aynan Maxmur tarafidan Umarxonga qaratilgan to’rtta arznoma matni ham bor. Bular esa o’z navbatida Maxmurning Umarxonni nafaqat xon, balki ulkan homiy va tayanch sifatida ko’rganidan dalolat qitladi.

Shu bilan birga ta’kidlash lozimki, Maxmurning yuqorida eslangan qo’lyozmasini manbashunoslik aspektidagi tahlili shuni ko’rsatmoqdaki, Maxmur o’z to’plamini “majmuai shoironi Umarxon” qolipi tarzida tuzgan. Biroq, unda o’ziga yoqmagan Umarxon davridagi kazo-kazolarni tanqid qilingan. Fikrimizcha, u o’z o’z to’plamini aynan Umarxonga taqdim etish uchun tayyorlagan. Lekin, xonning vafoti tufayli buni amalga oshirish imkoni bo’lmagan ko’rinadi.

III. Amir Umarxon asarlarining badiiy ta’siri va ularni yuksak ijod namunasi sifatida ko’rsatish.

Adabiy muhitning o’ziga xos an’analari esa davom etibgina qolmay, keyingi davr ijodkorlari ham Amir Umarxonning devonidan bahramand bo’lgan holda uning she’riyatiga yuqori baho berib keldilar, undan o’rgandilar. Nodira, Uvaysiy, Ogahiy, Xon, Rojii, Muhyi, Qoriy, Muhayyir, Muqimiy, Furqat, Tabibiy, Haziniy, Muhsiniy kabi ko’plab iqtidorli shoirlar Amiriyning she’riyatdagi yuksak mavqeyi va san’atkorligiga tahsin aytib kelganlar.

Aytaylik, Jahonotin Uvaysiy (1780-1845) devonidagi bir necha she’r Nodira va Muhammadalixonga bag’ishlab yozilgan. Shu bilan birga, Umarxonga qaratilgan yoki unga atalgan hamda uning she’riyatidan ilhomlanib yaratilgan ash’ori ham bor. Masalan shoiraning:

Bag’rimi so’rsang misoli lolagul yaprog’idur,
Vahki yaprog’i na o’lsun, bag’rin ichra dog’idur,
Ko’hkandek qozg’onim Homun aro g’am tog’idur,
Qo’ldagi teshamni so’rsang sabrning tirnog’idur,
Jismu jonim ostoni dargahing tuprog’idur,
Rahm qil davlatlisultonim, muruvvatchog’idur...

deya boshlanuvchi musaddasi Umarxonga bag'ishlov va murojaat ekanligi ikki jihatdan seziladi. Birinchidan, asar ohangi va uslubiga ko'ra hukmdorga qaratilgan; ikkinchidan bu Amiriyning tarje'-musaddasiga javobiya tarzidagi aynan musaddas janridagi she'rdir. Mana shu javobiyaga sababchi Umarxon she'rining ilk bandi:

O'tti ayyomi visol-u, yetti furqat navbati,
Emdi yo'q sabr etgali birdan ko'ngulning toqati,
G'am hujumi, fitna torojoyu hijron ofati,
Muncha g'avg'odin parishondur ko'ngul jam'iyati,
Qolmadi bir zarra sandin ayru ko'nglum rohati,
Lutf chog'i, marhamat vaqti, muruvvat soati...

Misralardan ma'lum bo'ladiki, Uvaysiy ham Amiriy she'ridagi motivni davom ettirgan, ham badiiyatni go'zal saqlagan, ham javobni nuktadonlik bilan savol-murojaatga aylantirgan. Bu esa Umarxon she'riyati doimo zamondosh shoirlarga uslub, badiiyat va mavzu bobida o'rnak bo'lib kelganiga yaqqol dalildir.

Yana misol, mashhur va zabardast shoirimiz Mavlono Muqimiy (1850-1903) Amiriyning she'rlarini "nazokatli" deb hisoblagan va bir necha g'azallariga taxmislar bog'lagan. Muhammaslaridan biri "Shirin" radifli g'azalgadir. Uning so'nggi bandi shunday:

Ko'rub diydori Haq, bo'lsun maqoming jannatul-ma'vo,
Nazokat gul qilur har misraingdin, ey shahi dono,
Bu bahr ichra sadaf yanglig' Muqimiy, sen durri yakto,
Bu kun qaysi shakkarlab vasfini qilding Amir insho,
Dedi nazmingni ko'rgach har buti shirin: "zabon shirin"...

Taxmis qilingan misralardanoq Amir Umarxonni "shahi dono" ekanligi, keyingi davr ziyoli qatlamida esa "jannatmakon" tushunchasi bilan yashayotganini ilg'ash bilish.

Davrning zabardast shoirlaridan biri Muhyi (1836-1911) ham Umarxon ishe'riyati va ayniqsa shaxsiga katta hurmatda bo'lgan. Uning "Riyoz-ul-firdavsi kashkuli Muhyi" nomli qo'lyozma daftarining bir necha sahifalarida Umarxonni "jannatmakon" ekanligi va uning vafotiga ta'rixi o'rin olgan, she'rlaridan ko'chirgan. Husaynquli Muhsiniy (1860-1917) devonida aynan esa Umarxon davrini shoirlar qadrlangan vaqtlar sifatida qumsash ohangidagi misralari bor.

Amiriy g'azallariga tatabbu' va taxmislar esa alohida mavzu bo'lib, bu o'rinda uning zamondoshlaridan tashqari keyingi davrda yashagan o'nlab mualliflar ham ko'p sonli nazira va muxammaslar qilganini aytoqchimiz. O'rnak uchun – Qoriy, Muhayyir, Muqimiy, Muhsiniy, Furqat, Haziniy kabi Qo'qon shoirlari, Ogahiy, Rojiy, Komil, Tabibiy kabi Xorazm shoirlari, hattoki Samarqand-Buxoro muhitidagi bir qancha shoirlar qatorida amir Abdulahad – Ojizning Amiriy g'azallariga taxmislarini

sanashimiz mumkin.

Xulosa qilganda, Amir Umarxon davr she'riyatida bir fenomen o'laroq bo'y ko'rsatgan bo'lib, uning ijodidagi jozibador go'zallik, yorqin va ravon misralar, betakror badiiyat o'ziga xos ravishda zamondoshlari va albatta keyingi davr shoirlari uchun mahorat maktabi sifatida ko'rilgan. Hattoki, Xorazm shoirlari ijodida ham Umarxon va u yaratgan adabiy muhitning ta'sirini ko'rish mumkinligi ta'kidlandi (misol uchun: Muhammad Rahimxon Feruz tuzdirgan tazkiralari; Amirga muxammaslar). Bir so'z bilan aytganda, Amir Umarxonning o'zi davr adabiyoti uchun fenomen vazifasini to'laqonli bajargan bo'lsa, u yaratgan adabiy muhit o'z analogiga ega bo'lmagan alohida hodisa o'laroq jahon adabiyoti tarixiga kirdi. Bu borada faqat ulug' Alisher Navoiy boshchilik qilgan Hirot adabiy muhitigina oldinga chiqa oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Позднев, М. (2008.) Зачем изучать историю литературной мысли? / Книга сочинителя. С.Петербург: Амфора.
2. Мирзо Олим Махдум хожи. (2008). Тарихи Туркистон. Тошкент: Янги аср авлоди.
3. Susanna S. Nettleton. (1981-82). Ruler, Patron, Poet: Umar Khan in the blossoming of the khanate of Qoqan, 1800-1820 // International journal of Turkish Studies. Winter 1981-82. Vol.2, No.2.
4. Juraboev, O. (2011) Матнинг матности сирлари: (мумтоз битиклар ва Абдулла Қахҳор асарлари тахлили асосида). Тошкент: Tamaddun.
5. Журабоев, О. (2023). К ВОПРОСУ О СОЗДАНИЯХ ДИВАНОВ В ВОСТОЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ. GOLDEN BRAIN, 1(30), 215–219.